

Két románkori kerekégyháznak nyoma Győrmegyében.

A győri főesperesség 1698-dik évi egyház-látogatásában, melyet felsőbb parancsra *Lacza János* székesegyházi főesperes tartott június havában, két románkori kerekégyház nyomára akadtam; ezeknek emlékét kívánom jelen soraimmal feléleszteni, nemcsak azért, mivel ez érdekes építményekről még a hely színén sem tudnak már a lakosok; hanem mivel e kor emlékeiben annyira szegény Győrmegye területén csak három pont merül fel viruló oázskint, t. i. a *pannonholmi* főegyház, a *győri* székesegyház két félkörű apsisa, és az *árpácsi* (dombiföldi) — nagy részben modernizált — egyház! hadd lássák a szakkedvelők, hogy ott, hol most éktelen pusztaság tanyáz, még 170 év előtt a tatárdulás, és törökpusztítás daczára — ha talán nemis remek bazilikák, de mégis szerény kápolnák léteztek, melyeknek elpusztítása a jobb izlés és felvilágosodás hajnalkorába esik.

Megyénk nyugati határán a tóközi járásban és a kónyi egyházkerületben fekszik az egyesített *bödöge-markotai* plébánia, melynek egyházáról az említett canonica visitációban ezeket olvassuk: „visitavi ecclesiam seu sacellum parvum rotundum satis ab externo ruinatum, ubi tectum latericium procellosis imbris dietim diruitur, toti copulo (cupulae) seu superpositae fornici deturpationem causat, quae ecclesiola seu capella utrum fuerit aliquando consecrata nec ne ignoratur ab incolis, praeterquam quod honori Sanctorum omnium fuerit erecta — — — ab intrinseco fornix ab imbris saepe abluitur ob turriculam in vertice superpositam, ex cujus fenestris lumen etiam recipit; patentibus fenestris saepe non tantum stillat sed et fluitat, in qua reperi altare lapideum — — — Altare hoc ex diversis imaginibus in una tabula depictis antiquorum more constructa (constat) quod ubi volebant aperiebatur, ubi volebant duabus a latere tabulis occludebatur. Inferius se invicem respicientes imagines sunt: S. Barbarae et Agnetis, in superiori parte similiter duae sanctorum regum Stephani et Ladislai confessorum patronorum ungariae depictae. Super has tabulatas imagines Christi crucifixi a lateribus B. Virginis et S. Joannis apostoli depicta noviter, et supra illam adhuc in eodem altari est imago B. Virginis Jesulum in ulnis portantis sat pulchra. Item in eodem altari his omnibus inferioribus imaginibus in medio noviter picta imago depositio Christi crucifixi in ulnis B. Virginis dolorosae — — — candelabra duo aerea — — — antependium lineum variegatum pictum — — — strophiola acu picta? — — — casulam unam acu pictam cum sua stola et manipulo — — — turriculum strophiolum — — — vas aereum pro aqua lustrali — — — sacristia nulla, baptisterium nullum.“

E néhány sorban mennyi érdekes, talán ősrégi, sajnos mainap egytől-egyig elveszett, elpusztult tárgy! Hogy pedig itt kétségkívül románkori kerekégyházzal van dolgunk, bizonyítja a boltozat felett levő kisdud torony, úgynevezett lámpás, melynek ablakain át ömlött a világosság a kápolna belsejébe, s melynek sohasem volt rendeltetése, hogy haranglábúl szolgáljon, mert ez idétt az egyház egyetlen, alig 20—30 fontos harangja az ajtó előtt egy faágason függött; továbbá a sekrestye hiánya, a kőoltár — — — hisz a góth korszakban.

inkább nyolczszögü vagy hosszúdad négyszögü alakban épült volna az, a 15-dik század után pedig sekrestye nélkül éppen nem épülhetett! Sajnos, mainap már e kápolnának semmi nyoma, nemcsak hogy a románkorra emlékeztető díszítvény, vagy kőre nem akadhatam, de még leromlásának évét, avagy a helyet, a hol állott, sem lehet meghatározni: miután még csak emléke sem él a lakosok között! — legkésőbb 1752 évig állhatott, mert ez évben épült itt új templom, valószínűleg kerektemplomunk régi helyén, mert az is „mind-szentek-“hez van czímezve. Mi ezen kerektemplomát kétszeresen kedvessé teszi, azon körülmény: hogy 1698-ban még régi góthizlésű szárnyoltára megvolt, igaz ugyan, amennyire a hiányos leírásból kivehetni, tetemesen átalakítva, sőt a négy sorban egymás fölé helyezett képek által eltorzítva*); mert e szavak: „*S. Joannis apostoli depictam*“ sokkal világosabban utalnak fatáblára festett képekre: hogysen ezen utóbbi képsorban a góth szárnyoltárok tetején támok és csúcsivek között álló szobrok és faragott képekről lehetne szó! — A leírás oly zavart, hogy csak a bezárható szárnyajtók világos említése, és e szó „*more antiquorum*“ teszi kétségtelenné: hogy szárnyoltárral van dolga; sajnos, hogy sem az egyházban, sem a sekrestyében nem akadtam e régi oltár csak legcsekélyebb rommaradványára, vagy árva részletére, sőt még a templom padlásán, a falusi egyházak szokott lomtárában, sem akadtam valami utbaigazító nyomra! Ez időben tehát a szárnyoltárok még nem tartoztak a ritkaságok közé ha bár az új oltárok már a renaissancei torz izlésében épültek; azért mondja ez oltárról főesperesünk „*more antiquorum*“; a nép azonban a szárnyoltárok hőemlékezetével bir és szegényes oltárait az ismeretes szárnyoltárok mintájára az oltár felett egymás mellé és hegygyé aggatott számtalan még rézmetszeti papiros-képekkel is ékesíti, a mint tudja; ilyen volt ezidétt a rábapatonai főoltár, a kónyi fő- és mellékoltár, a gyarmathi fő- és két mellék oltár; talán a régi szárnyoltárokra emlékeztet még a falun sok helyt dívó azon szokás, melyszerint a kath. nép ha lehet a b. Szűz nagyobb képét az asztal fölé a szobasarakba, alá pedig a sírban fekvő megváltó képét függeszti, amattól jobbra és balra szintén egy-egy képet akasztván úgy, hogy az első sz. kép a szárnyoltár fő-képét, hosszúdad alacsony koporsó-kép a praedellát, a jobbról és balról levő pedig a kettős szárnyat ábrázolja, sőt a koporsó-kép alatt közönségesen hasonzélességű szövet, vagy virágos kárpitpapir függ, mintegy az oltár előzőjét (antependiumát) képezvén! Nekem legalább mindig mint a szárnyoltár utánzása tünik fel e stereotyp, és különben megmagyarázhatlan falusi szokás.

Az antependiumok is még dívnak ezidétt és alig van e főesperességben falusi egyház: hol egy-egy régi antependium ne említették; így a *bödögeiről* mondja visitációnk: „antependium lineum, variegatum, pictum“; a *gyarmathiról* pedig: „focus altaris habet antependium ex tela depictum in medio imaginem B. M. Virginis referens“: ezen oltárelőzők tehát többnyire szövetből, néha gazdagon hímezve, nagyobb részt pedig festve, s ez utóbbi esetben külömbféle szentek képeivel ékesítve is voltak.

A *bödögei* készletben két fém gyertyatartóról, is van szó, mely ha nemis románkori, annál bizonyosabban góth modorú volt, „*candelabra aerea duo*.“ A gyertyatartók többnyire fából voltak, mert az értékesebb fém-gyertyatartók annyi dűlés és pusztítás közt nem igen kerültek el a végveszélyt. *Gyarmathon* említettik „*unum candelabrum aereum a militibus ibi quartilantibus donatum*“; másutt talán az oltárról rabolták el, itt ajándékkul tették le az oltárra! Említ továbbá a fentebbi leltár: „*casulam unam acu pictam cum sua stola et*

*) Nem szükséges, hogy itt eltorzítást tegyünk fel, mert véleményem szerint az újabb képek az oltárszekrénybe helyeztetek el, minthogy az ott létezett képről vagy faragmányról a leíró említést nem teszen.

manipulo“; mi másutt is előfordul p. Fejértón, Börcsön, Gyarmathon. Utóbbiról mondja: „casula ex tela acu picta cum fimbriis leoninis ornata cum suis apparamentis, stolis et manipulis“, megmaradtak ezek a dulás között is, miután a himzés miatt más profán czélra nem használtathattak, igen is feltüntetvén a szent czélt, melyre készültek; nem úgy a vászon- és selyemneműek, melyeket elszabdalva viselni lehetett, így az *öttevényi* bíró is arról vádoltatott a visitor előtt: hogy az ottani egyház ingóságaihoz tartozott himzett kendőt — strophium acupictum — látták a nyakán; ez utóbbi készletdarabok majd minden egyházban említetnek, s mint mainap is falun az oltárközepén a terítő felett és a corporale alatt használtattak; az oltárterítők ellenben sokszor durva kenderszövetből voltak — tela grossa cannabacea — s nem ritkán selyemmel szépen kivarrrva, himezve. A szószerket csaknem mindenütt honi (rácz) vagy keleti (turcico tapete) szőnyeggel terítették be. *Bödögén* említett „strophium turcicum“ talán keleti shwal, melyet alkalmasint mint az ellenséges hadjáratban ejtett prédát ajándékozott valaki egyházi használatra a kápolnának *Fejértón* az egyházi készlet között egy „*toga sericea turcica*“ is említettik!

A másik kerekgyház *Börcsön* a *Rápcza* folyó mellett létezett; erről mondja: „in Böres visitavi sacellum *jam antiquitus erectum per modum castelli alicius in forma rotunda contra irruptiones hostiles in necessitate populo serciens, quod quamvis restaurata fuerit 1668-o tamen jam injuria temporum et a devastatione ultima turcica rimantibus rimis patulis ad 4 partes fere divisa ultimam ruinam minatur, quod valde dolendum talem fornicem cadere debere, si brevi intervallo non meliorabitur, quae nunc facilius adhuc restaurari et a ruina conservari posset si succurreretur citius!* — — — ex visitatione prioris anni 1680 constat in honorem S. Bartholomaei apostoli fuerit consecratum.“ — — — Meglehet ugyan, hogy ezen imola eredetileg a törökök becsapásai ellen a 16-dik vagy 17-dik században épült vára csul, de nem igen valószínű, miután kerek alakja, főleg pedig tömör, erős boltozatja inkább a románkorra látszik utalni, maga a *jam antiquitus erectum* kifejezés is igazolja e véleményt. Ez időben többnyire minden egyház a körülötte fekvő és általán kőkerítésű temetővel vára csul szolgált a törökportyázók ellen; így a *válapatonai*, a *mérgesi*, a *kis-szent-miklósi* egyházak; csak hogy visitációnk korában e temetői kerítések mindenütt földszintig le voltak rombolva, csak az alapok mutatván a hajdani kőfalak irányát és vastagságát; e vandalizmust a látogató az eretnekek dulásának tulajdonítja, mi okon? nem mondja.

Végül említenem kell a *kajári* kápolnát is, melyről ezt olvassuk az idézett okmányban: „in parte meridionali ante fores ecclesiae visuntur rudera parvae capellae, de qua nescitur a quo et in quem finem aliquando extracta fuerit“ miután nem említi, körded vagy négyszög alakú volt é az, nem is lehet annak építészeti modorához hozzá szólni, minthogy pedig nagyon csekély a tér, hol a hajdani *kajári állítólag sz. István alatt épült* templom állott, a kápolna igen kisdéd lehetett, s valószínűleg temetői-kápolna (Karner) volt.

Ebenhöch Ferencz.

A liptó-andrásfalvi bronzkori temető.

A régészeti tanulmányok iránti előszeretetem, bronzkori gyűjteményem szaporíthatása, s az on körülmény miatt, melynél fogva lelhelyem mint bronzkori lelhely (Acta Mus. Nat. 127 ; Arch. k. II. 293, és Muz. jegyz.) jelezve van, hármass feszültséget és érdeket költött bennem a vasúti földmunkálatok megkezdése. A gyanu indoka, mely az őskori temetők létezését bennem mindinkább megerősíté, azon bronzkori műtárgyak tudata volt, melyeket megyénkben imitt-amott lomkamrákban, régészeti becsértékük ismerete nélkül elszórva találtam, s mely tárgyak minősége és célja okvetlenül feltételezé az őskor ama népeinek helyhez kötött viszonyait, melyek következtében itt nemcsak huzamosabban tartózkodniók s a műveltség magasabb fokára emelkedniók, de temetkezniók is itt kellett.

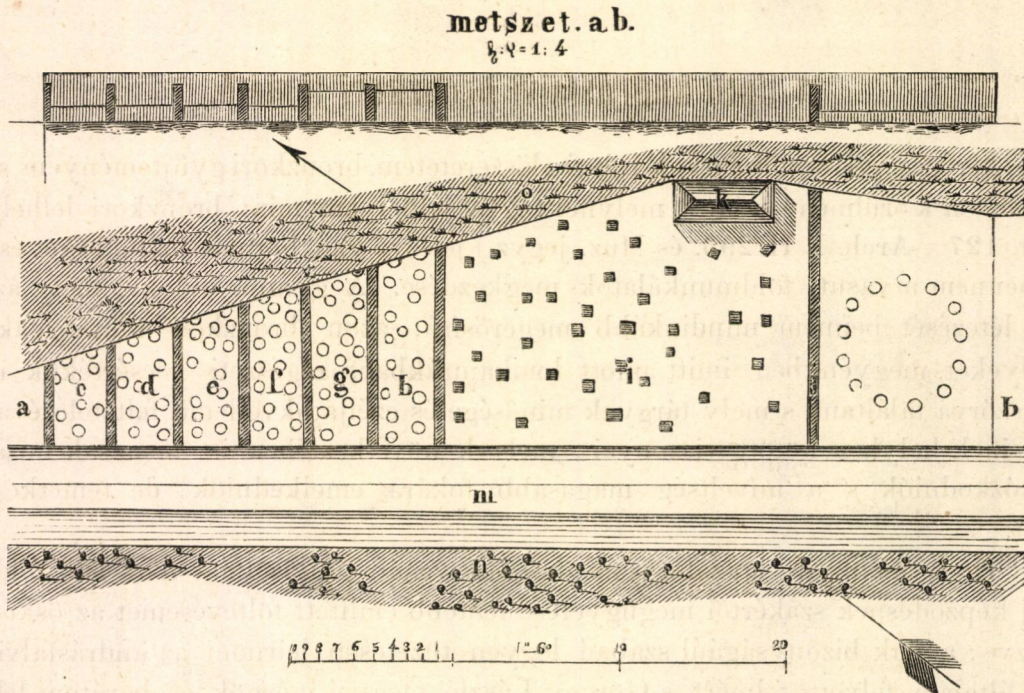
Hogy mennyire igazolta a megkezdett vasúti ásátásoknál felmerült földrétegek és a talaj képződésnek szakértői megfigyelése fentebb említett föltevésemet az őskori temetőkre nézve: annak bizonyosságául szabad legyen tüzetesen leírnom az andrásfalvi leletet, melynek általam felvett, felmért, s Görgey László megyei mérnök és barátom lekötelező szivességéből készült tervrajzát, úgy az ott talált bronztárgyak természetihű nagyságú rajzolatát szintén ide mellékelem.

Andrásfalu, a Pongrácz nemzetség ősi birtoka, alig tíz percnyi távolságra Szent-Miklóstól, északnyugatra egyenközü irányban a magas Táttra legszélsőbb északi végződésénél fekszik. A községtől kelet-felé egy nagyobb terjedelmű tőzeg földből álló lapályos rét vagyon, mely mintegy tíz évvel ez előtt feltörtetvén, szántóföldnek használtatik, s a mellékelt alaprajzon „O“ betűvel van jelezve. A most említett rét déli irányban kavicsos legelővé változik, mely 3 lábbal alantabb fekvésű magánál a rétnél, s körülbelül 40 ölnyire terjed a megyei útig, s e mellett hason irányban vagy húsz ölnyi távolságban foly a Vág vize.

Ezen rét délfelé nyúló végét a vasút egész hosszában kelettől nyugati irányban *m* betű alatt hasítja. Az *ab* közötti tér a vasúti anyag-árok, mely az ásátás alkalmával bronzkori temetőnek bizonyúlt.

Sajnálatomra a megyei gyűlés f. é. június 20-án kezdődvén, főjegyzői teendőim miatt nem figyelhettem folytonosan a vasúti munkálatokra, de nem is mutatkoztak az említett napig oly jelek, melyek a lelet feltevésére utalhattak volna, mivel az ásátás „a“ betűtől lefelé nyugatnak folyt. Elfoglaltságom idejére azonban felkértem Bobrovnyczky Tamás alszolgabíró, barátomat és földimet — ki szerény gyűjteményemet ismervén, s a régészet és tárgyai iránti előszeretetemet méltányolván, érdeklél viseltetett fejtegetéseim iránt, — hogy a netáni gyanújelek feltűntét velem azonnal tudassa: ki is június 22-kén küldöncz által értesített, mikép az anyag-árokban kőfalra akadt. A színhelyre azonnal kimenvén, megsemléltem a falrakást, mely különféle nagyságú gömbölyü terméskövek-ből rakott kőkerítés volt. Az ott levő mérnököket és munkásokat felkértem, hogy az ását

a legnagyobb figyelemmel folytassák s engem minden legkisebb jelenségről értesítsenek; az ez irányban elért eredményt ismét Bobrovnyiczky Tamás szolgabíró úrnak köszönhetem, ki nemcsak saját hajdúját állította örül oda, de maga is tevékeny részt vett a felvigyázatban, miért neki ezennel nyilvános közönetet mondok. Két nap múlva a munkások cserepekkel vegyesen csont maradványokra bukkantak; most már bizonyosnak tartám,

hogy itt őstemetővel lesz dolgunk, mi okból az ásatás folytatását saját költségemen szakértőleg elrendelvén, azt sajátkezűleg is eszközöltem eredményét van szerencsém alább közölni.

A temető jelenlegi hossza 57', legnagyobb szélessége a „k” betűvel jelzett vasuti cortin irányában 16° 2', legkisebb szélessége pedig az „a” betű melletti külső kőkerítésnél 5'. Az „a” és „h” melletti vonal 3°-nyi széles terméskőből egymásra rakott közönként földdel kitömött minden ragaszték nélküli kőfal, mely a temető egyik részének külső kerítéseül szolgált, az „a” és „h” közötti öt rendbeli, 3' széles lapos, és különféle vastagságú homokkőből rakott egyenközü kőfal; „j” a temető második felének külső szintén terméskőből 3' szélességben rakott kerítése; „m” a vasuti töltés; „n” füzes berek, melynek felszíne az „o”-val jelzett rétek felszínénél 3'-bal mélyebb.

Az „a” és „h” közötti téren a belső puha homokkőből rakott egyenközü falak egymástóli távolsága egyik falrakás közepétől a másik falrakás közepéig 4°-nyi, alól a falak közötti téren ismét homokkőből élével felfelé rakva 1°1'-nyi átmérőjű körfalak találtak, melyekben a különféle nagyságú urnák az elégetésnél el nem hamvadt csontmaradványok- s agyag- és homokkal megtöltve egy körfalban 5, 6, 7—9 is elhelyezték. Az urnák szorosan egymásmellé rakva fedő helyett felül lapos 1—1½'' vastagságú s a hamvvedrek szélességéhez alkalmazott nagyságú homokkővel takarva voltak, a hamvvedrek alatt kivétel nélkül szintén hason nagyságú lapos kőveket találtam. A c, d, e, f, g, h-val jelzett téren 83 körfallal kerített sírfészek közül 57-et, 232 hamvvederrel magam emeltem ki, de minden elővigyázatom dacára sem veheték csak egy urnát is egész épségében, részint, mivel az urnák már eredetileg meg voltak repedezve, részint a nedves talaj,

s végre a föld súlya s a munkások megrakott taligái miatt, melyekkel a kiásott földet tova hordották, az urnáknak csaknem teljes összetörését eszközölhatték; mely körülményt annál inkább fájlaltam, mivel az urnák alakját egész biztonsággal lerajzolnom lehetlen vala, de a mennyire az egyes nagyobb töredékekből a fenék, s a felső nyílás átmérőjéből ítélni s az oldal domborodásra következtetni lehet: azok, nagyságukhoz viszonyúlva a „Műrégészeti Kalauz“-ban 53-ik számmal jegyzett urnához egészen hasonlítottak, azon különbséggel, hogy a cifrázat legkisebb jelét sem viselték magukon, s nem korongon készültek, mert művezetük (technica) a lehető legdurvább, agyagjuk homokszemcsés, nem égetett, csak szabad tűznél felületesen szárított, s valamennyi között irlával feketére festett csak egy volt. Színük fakóbarnás, a legnagyobbnak felső nyílásánál átmérője 17'', a fenék külső átmérője 13'', a legvastagabbnak cserepe 2'', a legkisebb hamveder felső átmérője 6'', a fenék é 4'', a legvékonyabbnak cserepe alig papírnyi vastagságú. A magasságot meghatároznom egynél sem lehetett, mert a hamvvedrek közepe a színig telt agyag és kavics gyurma közé kevert csontmaradványok és faszén által mindeniknél ki voltak nyomva, s a föld átszivárgott nedvességétől szétmállva, a legkisebb érintésre összeestek. Megkísértem a türelem fárasztó szárítást, folyó üveggeli bemázolást, de egyik sem vezetett sikerre.

Az „i“-vel jelzett téren 21° hosszúságban a hamvvedrek egyenközi és körfal nélkül, egyenetlenül ide s tova szétszórva valának, mindenütt kettesével, egy nagyobb s egy kisebb együtt, alul-felül egy-egy lapos kővel fedve és ökölnyi nagyságú kövekkel körülrakva, a kövek nagysága és száma különbözőleg mutatkozott: legtöbb helyütt 5—7, de sehosem volt több 13-nál.

Az „l“ betűvel jelzett téren 8°-nyi átmérőjű körben 13 egyes hamvvedret egymástól két ölnyi távolban találtam körfal nélkül, mindenütt két lapos kő között oldalain apró terméskővel berakva; a hamvvedrek anyaga, alakja, készítése, kezdetleges művezete, hasonló a többiekéhez.

A hamvvedreknek agyag és homok gyurma közzé vegyített csont és faszén töltelke felett közvetlen az azt fedő felső lapos kő alatt, a hamvvedrek keleti oldalon dél-északi irányban vízszintesen feküdtek, a mellékelt rajzolon látható (1—15) s vörösrézből készült tárgyak. Az itt rajzoltak szerint 27 darab maradt meg eredeti épségében czélját kitüntetőleg, a többi bronztárgy alig $\frac{1}{4}$ vonalnyi rézsodronynyá mállott el; s ámbár nem minden hamvvederben találtunk eszközöket, azonban azoknak egykori jelenlétét a csontdarabokon mutatkozó rézrozsdá kétségtelenné tette.

A lelt tárgyak igen szép zöld és kékes szíronnyal vannak bevonva, egykori használatásukra nézve pedig az 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 és 14 ik számuak, szerény véleményem szerint, a hajtúalakú női ékességekhez sorozhatók, melyek közül a harmadik érdekes füle, és gombjának, azt három rovátkolt, és három sima háromszögű mezőre beosztó alakulása miatt, továbbá az 5-dik vízszintes és függélyes irányban rovátkolt felső része, s a 9-dik vastagabb végének félkörbe görbülő kanyarodása miatt. A 10, 11 és 15. számuak félreismerhetlenül orsók; a 12 és 13-dik számuak sodrony-karikák, a kisebb talán újjra, a nagyobb pedig karra használtatott.

A c, d, e, f téren levő hamvvedrek az „o“-val jelzett rét felszine alatt 3'-nyi, a g és h téreni 1 $\frac{1}{2}$ '-nyi, az „i“ téreni 3'-nyi, az „l“ téreniek pedig 3 $\frac{1}{2}$ ' mélységben találtattak három különböző alluviális földréteg, nevezetesen legalul fekete agyag, felette szénsavas szürke agyag, s legfelül tőzeg-föld. Maga a lakhely feneke durva kavicsos terméketlen folyam-ágynak látszik.

Az „e“-vel jelzett alulról fölfelé irányuló körfal egyik hamvvedrét a földdel

együtt egészen körülásván, reményem volt azt egész épségében kiemelhetni; azonban két-napi munka, türelmes szárítás és minden elővigyázat dacára, midőn a földet róla leszedtem, a hamvveder oldalfalai már kis darabokban szétrepedezve voltak; mi azon meggyőződésre vezetett, hogy ezen hamvvedrek már eredetileg elrepedtek voltak, talán az imént felhozott okoknál fogva. Meggyőződni akarván ez alkalommal az agyag és homok gyurmának a fenéktől rétegének vastagságáról, a lehántott vedret az alul levő lapos homokkővel együtt felfordítottam úgy, hogy az alja felül, a teteje pedig alul lőn, ekkor a lapos kő eltávolítása után a megmaradt s csak kissé megsérült cserépfeneket a töltelékről levevén. Örömteljes meglepetésemre közvetlen a hamvveder fenéke és tölteléke között bizonyos általam meg nem határozható anyagot találtam, mi a hamvveder alján és oldalain mintegy a töltéknek belső búrkaül szolgálhatott, s azon anyag lenyomata, sőt több odaragadt szála is a hamvveder fenekének belső részén tisztán kivehető. Ezen szalma, fű, széna vagy talán farost szála szorosán egymásmellé téve oly szélességben, kanyarúlnak mint minő a hamvveder fenekének átmérője, s ehhez lapúlva a hamvveder oldalain is felhúzódnak. Ezen hamvveder töltelékét egy hüvelyknyire átszelvén, gondos szárítás által az említett anyagtól elvált a föld, s azt jól kiszárítva annál inkább is gyűjteményem legértékesebb tárgyának tartom, mivel ilyféle belső burokról sem a rendelkezésem alatt levő régészeti művekben nem találok említést, sem az itt kiásott hamvvedrek közül nem találok még egy második hasonlónak nyomára.

Igen örülnék, ha ezen megfigyelt körülmény felderítése által az akkori temetkezési mód megállapíthatásához új adattal járulhatnék. Ezen köralakú belső buroknak átmérője a cserép fenekéhez viszonyítva $5\frac{1}{2}$ "-nyi, de mostani állapotában a szárítás által némileg összezsugorodván, csak $4\frac{1}{2}$ "-nyi.

Az *in situ* tett észleleteimnél fogva különösen feltűnt azon körülmény, hogy ámbár a hulla elégetésének jelei mint a félig elszenesedett csont, sőt egyes széndarabok is majd minden hamvvederben előfordultak, melyeknél fogva az elégetés kétségkívülinek mondható, mindamellet a legszilárdabb csontrészek: mint a koponya, szárcsontok és bordák leggyéribben találtattak, s ellenkezőleg az el nem égett csontmaradványok között legtöbb volt a gerincz-csigolya ízület, térdesukló, felső lábsukló és keresztcsont. Hogyan lehet az, hogy a legszilárdabb csontrészek a máglyán elégték, a gyengébb szervezettek pedig megmaradtak?

A *c, d, e, f, g, h* téreni sírgödrök körfalai északi irányban a rétek beljébe terjednek, minek jeleit a vasúti földmunkálat által átmetszett félkörök kiálló kőrakásai mutatják, s ezáltal a temetőnek eddig ismert hosszúsága kérdésessé vált, mivel nagyon lehetséges, hogy a későbbi kutatások a jelen hosszúságot szélességgé változtatják. Bár az „o“-val jelzett rét magán tulajdon, mindamellet alapos reményem vagyon, hogy az illető birtokos urak: Pongrácz Fedor és Kornél barátaim az igen érdekes ásatások által nyújtandó tudományos tapasztalatok szaporíthatása tekintetéből ezen területek további kutatását meg fogják engedni.

Ezen részletezések után legyen szabad általános nézeteimet és tapasztalataimat röviden a következő sorokba foglalnom.

Legelőször azon kérdés merül fel, vajjon az itt leírt temető a történelem melyik korszakába tartozik, s minő nemzeté volt? Tekintve a nemzeti módot, a sírgödrök és fészkek alakítását, a hulla elégetését, a hamvvedrek durva, kezdetleges, minden czifrázat nélküli művezetét, annak szabadkéz általi készítését, kiégetlen, s csak szabad tűz melletti szárított állapotát: én hajlandó vagyok ezen temető korszakát a kelta korszak

elejére tenni ; azonban ha szemügyre vesszük az otttalált bronztárgyak (3-ik szám alatti) művezetét, mely az oldalfül által nemesak ezírázati, hanem különös használati ezélt is tüntet fel, idevéve ugyane tárgynak gomb lapját, melyen már tökéletes geometriai alak látható, mely annak felületét rovátkolás által három szögalaku hat egyenlő mezőre osztja ; ez állításnak ellentmondani látszik, s a bronzkorszak későbbi idejére utal. Ez egyetlen eltérés azonban szerény véleményem szerint nem gyengítheti a többi összhangzó bizonyítékok erejét. Bár a bronzkorszaknak is voltak oly epochális momentumai, melyek a kezdetlegesség, a virágzás és hanyatlás jellegeivel bírnak, s ezen jeleket fenmaradt agyag- és réz-émlékeiben magán viseli, s ilykép egyes eseteknél a míveltség állapotára következtetni lehet : mindamellert csekély véleményem szerint, s korlátolt tapasztalataim nyomán, még sem volnék hajlandó a sírban levő temető agyag- és rézművességét a hanyatló későbbi, tehát az átmeneti bronz- és vaskorszakba helyezni. Megengedem, hogy e nézet téves is lehet, mert mi okból tételezné fel a vas kezdetleges ismerete, a bronzművészet hanyatlását, holott már a késő vaskorszakban s illetőleg a római bronzkorszakban újabb és sokkal virágzóbb korszakot alkot a bronzművészet, mint az úgynevezett kelta bronzkorszakban ; de ha áll az, hogy minden művészeti korszaknak durva, kezdetleges, finomabb, kifejlett és ismét a kezdetlegességtől ép úgy mint a tökélytől távol levő egy és ugyanazon anyagu és célú művei vannak : nem utaltatunk-e ezáltal a kezdetlegességet a művesség első, a finomabb és tökéletesebbet annak fénykorára, a hanyatlót pedig a korszak végére tenni ?

Elodázva magamtól ezen temető korszakára nézve minden pozitív és feltűnni akaró meghatározást, én azt a legfeltűnőbb körülmények figyelembe vételével, követve a régészet ez iránybani kifejlett és eddig meg nem ezáfolt irányelveit, Kr. sz. előtti 8—10. századba teszem. Milyen nép lakta ekkor a felföldet? erre nézve ez alkalommal csak annyit bátorkodom megjegyezni, hogy ezen lelet megdönti a pánszlávok ama állítását, mely szerint a magyar felföld és lakosságát szláv törzsünek mondják, s a Kr. utáni 7. század előtti Felső-Magyarországból teljesen lakatlan erdős és vadrengeteget csinálnak.

A temetkezési hely a hamvvedrek alatt egy lábnyi mélységre folyam kavicsot tüntet elé, mi talán arra mutatna, hogy ott ezen temetkezési korszak előtt a Vág vagy más hegyi folyam vize folyt s így a kiásott temető alatt egy másik előbbi korszakbeli épen nincs okunk keresni.

A lelhely és környékének jelen lapályos alakulása későbbkori, s hogy az ama korban dombos volt, a hamvvedrek különböző felszínének mélységéből következtetem ; még pedig a dombzat valószínű magassága, illetőleg teteje a *g* és *h*-val jelzett téren lehetett, mert itt a hamvvedrek mélysége az „o“-val jelzett rét felszine alatt $1\frac{1}{2}$ '-nyi, a *c*, *d*, *e*, *f* 3', az „l“ téren pedig $3\frac{1}{4}$ '-nyi mély, mi a tér lejtőségét világosan elárúlja ; s más részt bajos volna indokolni, hogy ugyanazon temetőben miért készítették volna a sírgödröket és körfalakat egy helyütt mélyebben, már helyütt pedig sekélyesebben.

Bizonyosnak tartom azt is, miszerint ezen temetkezési szokás mellett is a csontmaradványokhoz tett műtárgyak által keletelték a hamvvedreket, mert az ásatásnál 319 hamvvedernél a bronzokat a hamvvedrek keleti oldalán találtam.

Külön temették női, külön férfi halottaikat, ha a mellékelt tárgyakról mint az illetőnek legkedvesbjeiről szabad következtetést vonni, mert ez alkalommal a kiásott hamvvedrekben semmi férfit megillető tárgy elő nem fordult. Ezen állításomat azonban még azon eredménytől teszem függővé, a mit a temető kiterjedésének későbbi kutatásában fogok elérni.

Az elégett hullának megmaradt csontjai előbb még növényzeti burokba, s csak

úgy tétettek hamvvederbe; ezt egyik hamvveder kiemelésénél tapasztaltam és még két másról említést tett előttem Bobrovnyiczky Tamás ott működött társam, de én nem láttam. Ezen körülményt annyira fontosnak tartom, hogy adandó eseteknél bátorkodom a régészet szakértő művelőit észlelésére figyelmeztetni.

A temetők készítését egy és ugyanazon helyen többféleképen gyakorolták u. m. egyenközű falak között körfalakkal családi sírfészek, elszórtan pórosan, körfalak nélkül; egyes hamvvedrek köralakban külső kerítés és körfalak nélkül, mint ezt az itteni lelet mellékelt térrajza bizonyítja.

A hamvvedrek nem mindig láttattak el cserép-fedővel, ily esetekben a hamvveder takarójául felül, de elül is lapos homokkövet használtak. Itt egy cserépfedelet sem találtam, de lapos homokkövet alul és felül mindenütt.

A hamvvedrek oldalaihoz támasztott ökölnyi nagyságú kövek a halott életének valami emlékére vonatkoznak, s így jelvényeknek állítom, mert itt, hol annyi sok a mázsás és nagyobb nehézségű gömbölyű kő, fel nem tehető, hogy az egyéb kövek által csak a hamvveder körülalazását akarták elérni, mit nagyobb kövekkel bizonyára gyorsabban és kevesebb munkával megtehettek volna. Ilyen apróbb kövekből ötnél kevesebbet s tizenháromnál többet sehol sem találtam.

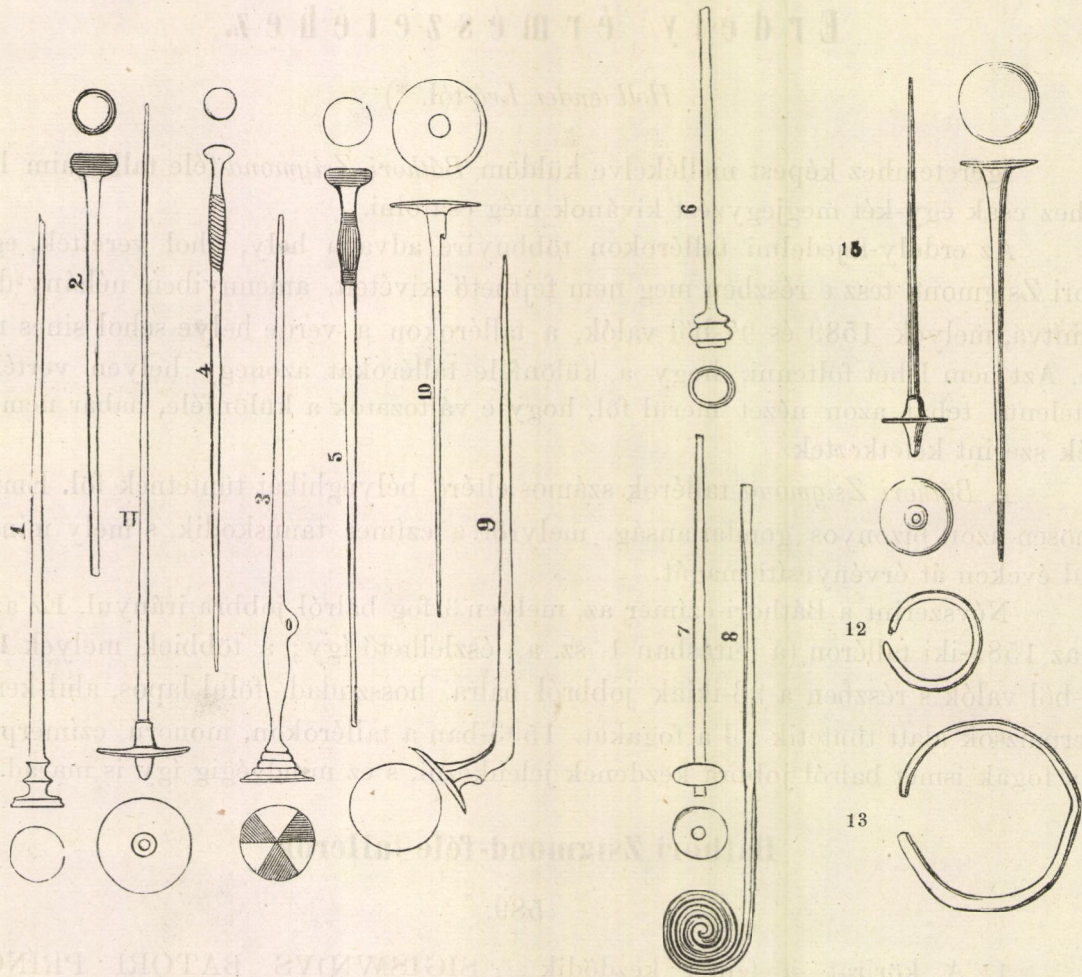
A temetkezési hely — ha nem csatatér — feltételezi az állandó és huzamosabb lakást, ez esetben pedig, ha a lakást az el nem égetett csontvázal keletelték, de még ezen keletelést a hamvvedrekbe rakott eszközök által is megtartották, véleményem szerint a temetők is keletelve valának, azaz: az állandósított lakás, telep- vagy gyarmattól keletfelé készíték azokat; emellett szól a következő körülmény is. A 40-es években, vagy talán még előbb is, Andrásfalván egy úri lak építése alkalmával, midőn az alapokat ásták, igen sok keltakori bronz régiségre akadtak, melyeknek egy része a nemzeti muzeumba jutott, más része elveszett, s egynehány darabja a múlt évben hozzám került, mely tárgyak okvetlen arra mutatnak, mikép itt telep volt, s ime! a temető ezen helytől keletre esik. Bátorkodom ebből azt következtetni — nézetemnek azonban nem követelek csalihatatlanságot, — hogy a felásott temetőktől, a hol annak nagysága s a hamvvedrek sokasága feltételezi egy ott állhatott telep valószínűségét, az ilyen telep a temetkezési helytől mindig *nyugati irányban keresendő*, a mit annál inkább is merek ajánlani, mert az ily telepek bizonyára még érdekesebb régiségeket rejthetnek, mint a temetők, melyek felderítése a tudomány szempontjából megbecsülhetlen kiicscsé válnék.

Az itt temetkezett nép culturállapotát meghatároznom a talált eszközök után vajmi bajos, egyrészt, mert ezen tárgyak csekély változatokkal három részre oszthatók csak, ú. m. pipere, hasznossági és kézműiparira. Az elsőbe sorozom a mellékelt rajz szerinti (l. köv. oldalon) 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 12 és 13-dik számú tárgyakat: tűket, karpereczet és gyűrűt; a másodikba a 10, 11, 14 és 15-dik számú orsókat, a harmadikba az agyagművességet; másrészt pedig azért igen nehéz, mert férfiui eszközök és tárgyak még eddig épen nem találtattak.

A pipere tárgyak talán feltételeznék a vagyonságot, de ezen sírok egyáltalán szegényekéi lehettek, mert az aranynak legkisebb jele sem fordul elé; — az orsókat használatából már biztosabban következik a fonás, ezt előzőleg a vetés, tehát a földművelés; ismét a fonást követőleg a szövés mestersége is, s így a vadbőrök használata mellett talán a szöveteké is. Az agyagművesség kezdetlegességének legelső stadiumára mutatnak: a durva művezet, a legkisebb vonalzás hiánya, a gyurma vastag homokszemcsés alánya és a hamvvedrek égetetlen nyers állapota.

A fémgazdag vidék utalhatna ugyan a bronzművek itteni gyártására, de ezt nagyon kétségbe vonom s nincs okom hinni, hogy az annyira elterjedt keltakori bronztárgyak, melyek művezetőkre nézve majdnem mindenütt feltűnően egyenlők, itt készülhettek volna. *) Az esztergályozás, az orsókat kivéve, ezeken is észlelhető.

A hamvvedrekhez mellékelteni szokott éték-bögréknek semmi vagy legalább igen kétes nyomaira találtam; mert jóllehet a körfalak közzé rakott hamvvedrek mellett

kisebb bögrék is voltak, de ezek is épen úgy telvék valának agyag- és homokgyurmával és el nem hamvadt csontmaradványokkal, az égetés és szédarabok nyilvános jeleivel, mint a többi nagyobb hamvvedrek. Lehetséges azonban, mivel hivatalos elfoglaltságom nem engedvén a folytonos ott időzést, sajátkezűleg csak 232 hamvvedret vehettem ki, összesen pedig 319 találtatott, ide nem számítva azokat, melyek a munkások figyelmét kikerülhették, hogy ott ilyenek mégis voltak.

Majláth Béla.

*) Igen sok helyen fordultak elő kohféle edények, bevégzetlen szerszámok, miért ne lehetne föltenni azt, hogy Liptó területén is ilyesfélék készülhettek volna? R.